

Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. A Könyvszemle ezévi első számában (79. sk. II.) Cs. GÁRDONYI KLÁRA vázolja az Országos Széchényi Könyvtárban ötven év gyakorlata folyamán kialakult és elődről utódra szálló szempontok egy részét az úgynevezett irodalmi levelek meghatározására. Talán nem árt ezeket kiegészíteni.

Amit általában a levélről mond, helyreigazításra szorul. „A levél akkor születik, amikor írják és ha az, akinek szól, el is olvasta, tartalmát tudomásul vette, tulajdonképpen be is fejezte rendeltetését.“ Ez csak első pillantásra látszik így. Most tekintsünk el azoktól az írásművektől, melyeknek csak formája levél, de céljuk teljesen irodalmi, nincsenek senkihez sem intézve, csak képzelt személyhez, igazában a nagyközönséghez szólanak. De beszélhetünk azokról a valódi, személyhez intézett, elküldött levelekről, melyeket írójuk nem pusztán valaminek a közlése céljából írt, hanem magasabb irodalmi igényekkel fogalmazott és egyáltalában nem a mulandóságnak szánt, hanem egykori publikációjukra, irodalmi szereplésükre számított. Vagyis maga is a címzett által történt elolvasás és „tudomásulvétel“ utáni életet szánt nekik. A mi gyűjteményünk legnagyobb és legértékesebb része éppen ilyen természetű. Olyanok írták, akik személyük és a rájuk vonatkozó dokumentumok jelentőségének tudatában voltak s állandóan élt is bennük ennek az igénye. Amikor a dokumentum szót említettük, a levélnek egy másik jellemzőjét érintettük. A legtöbb levél dokumentum, nem pusztán egyszerű közlés. S ezt nemcsak úgy kell értenünk, hogy az utókor állapítja meg ilyen jellegét és azért megőrzi levéltáraiban, hanem úgy is, hogy már írója és címzettje is tudatában van ennek, éppen ezért maga sem dobja el tartalmának tudomásulvétele után, hanem megőrzi. Gyakori az eset, hogy erre maga az író kéri a címzettet, sőt nem egyszer vissza is kéri levelét, hogy maga őrizze meg. Igen gyakori, hogy a levél mintegy naplót pótol, tehát már eleve maradandóságra szánt. S a levél nem is mindig egyetlen személynek szól, még meghatározott személyek közös értesítésére sem, hanem valóságos publicisztikai mű. Jól tudjuk, hogy KAZINCZY levelei hírlapszámba mentek s ugyanez a helyzet a 49 utáni emigráció tagjainak leveleivel is. De ugyanezek a levélírók annak is tudatában voltak, hogy leveleik történelmi források s erre nem egy szövegyszerű adatunk van. S beszéljünk-e azokról az esetekről, mikor a címzett bizonyos számítással ismeri fel a levél tudomásulvételén túli jelentőségét. Éppen az Ernst-gyűjtemény egyik darabján olvashattuk a címzettnek — ki a levelet valakihez továbbította — feljegyzését: „Tedd el jól, ennek még hasznát vehetjük.“ Leveleket zsarolásra is szokás használni többek közt. Egyszóval a levélnek nem lényeges vonása az

a rendeltetés, hogy az, akinek szól, elolvassa és tudomásul vegye tartalmát; ezzel a levél nem fejezte még be rendeltetését. Legalább is nem mindenik levél. Az ilyenek a leveleknek csak egy csoportját alkotják. A levél általában olyan írásmű, melynek az a formája, hogy valaki valakihez vagy valakikhez személy szerint intézi és hozzájuk olvasásra el is juttatja. Az e formában készült írásműveknek azonban sokféle rendeltetésű fajaik lehetnek. S itt kell megemlíteni azt is, hogy nem egyszer kerül kezünkbe olyan levél, mely nem jutott el soha címzettjéhez, vagy írója megírta bár, de mégsem küldte el.

Ami mármost az „irodalmi levelestár“ elnevezést s a benne egyesített levélgyűjteményt illeti, ennek történeti, a Könyvtár fejlődésében rejlő forrása van. 1882-ben alakult ki a múzeum külön levéltári osztálya s ekkor oda helyeztetett át minden olyan, addig a könyvtár kéziratárában őrzött anyag, melyet levéltári természetűnek ítélték, vagyis „hivatalos jellegű iratok“ voltak. „A kéziratár pedig ezáltal mindinkább és inkább a szorosan vett szellemi élet emlékeinek gyűjteményévé válhatott. S e finom megkülönböztetés logikai alapja oly erős, hogy némely tisztára formális szempontok akadályai könnyűszerrel megtörnek rajta. Így például nyilvánvaló, hogy az írói levelezések anyaga a levélalakot tekintve levéltárba és levéltári kezelésre való. Azonban az a körülmény, hogy a nemzeti múzeumi kéziratár par excellence irodalomtörténeti gyűjtemény, ezt a rendkívül gazdag irodalomtörténeti levélanyagot, tekintet nélkül a levélalak külsőségeire, mint belsőleg odatartozót, a kéziratár keretei közé helyezte. Aminek áldásos következménye az, hogy a kutató együtt találja mindazt, ami kéziratossal irodalomtörténeti anyag a Múzeumban van. A levéltári kezelés nehézségeit pedig igen könnyű volt némi kísérletezések után legyőzni.“* Ez a valóban mélyen megalapozott; finom és minden formalizmustól megszabadult felfogás alakította ki gyűjteményünket — helyesen és megőrzendő módon — s még a névben is igyekezett a szembenállást kifejezni. Mert az „irodalmi levelestár“ a szokásos értelemben, hasonlóképpen tartalmi kritériumra alapított „levéltárral“ szemben jött létre. Az anyag kezelése pedig mind a rendtartás, mind a kiszolgálás gyorsasága szempontjából kitűnőnek bizonyult. (A levelek íróik betűrendjében s egyenként nyilvántartva őriztetnek és céduláztnak s van egy katalógus a címzettekéről is betűrendben, a velük levelezők felsorolásával.)

A múzeumi kéziratár máig is elsősorban irodalomtörténelmi gyűjtemény nagyjában, illetőleg általában az irodalmi formákban élő szellemi élet dokumentumait tartalmazza. A kiválasztás mértéke a személy

* A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Budapest, 1902. 40. és 54. ll.

és a tárgy, nem pedig a külalak. Persze vannak darabok, melyeknek jellege ide is, oda is vonja őket s hozzánk vagy a levéltárba egyaránt tartozhatnának. Ezen azonban csak az akad fenn, aki azt hiszi, hogy az eleven élet maga is racionális kategóriák tiszta keretei közt igazodik. A mi gyarapításunk szempontjából tehát ma már öntudatosan az az elv, hogy semmi hivatalos jellegű irat ne kerüljön kéziratárunkba, bárminő is legyen külalakja. Ellenben mindent felvesszünk gyűjteményünkbe, ami az eleven teremtő szellemmel, mielőtt az hivatalos formákba merevedett, vonatkozásban áll. Így oszlik gyűjteményünk három csoportra. Elsősorban állanak maguk a *kéziratok*, a személytelenné tárgyasított alkotások. Az alkotókra s életükre vonatkozó levelek gyűjteménye az *irodalmi levelestár*, melynek elnevezését most magyaráztuk. Végül van egy úgynevezett „*irodalmi analekták*“ címet viselő gyűjtemény. Ebbe eredetileg a nem levélformájú dokumentumok kerültek; de tisztára technikai okokból, a kezelhetőség miatt ide osztjuk az egy- vagy párlapos iratokat is, például egy-egy költemény kéziratát. Újabban még egy gyűjteményt alakítottunk ki, az „*Arcképgyűjteményt*“.

Mindebből tehát azt kell levonnunk, hogy az irodalmi levél elnevezés a mi gyűjteményünkben nem pusztán külsőség, mert elvileg — s lehetőleg gyakorlatilag is — valóban csak olyan levelet helyezünk el, aminek irodalmi jelentősége van személyi vagy tárgyi okokból; s irodalmon — BENEDETTO CROCE egy kifejezését használva — azt értjük, amit azon általában érteni szoktak.

Hogy milyen adatok „határozzák meg“ a levelet, az gyakorlati kérdés. A Cs. GÁRDONYI KLÁRA által említett három adat — író, címzett, dátum — csak a mi cédulakatalógusunk számára érvényes. Szokásos levéltári kezelés mellett például egyedül az a döntő, kinek a levelezésébe tartozik. De már az Országos Széchényi Könyvtár címjegyzékeinek sorozatában elkezdett feldolgozás az imént említett három adat mellett kezdő- és végzavakat is ad s a levél egész tartalmi kivonatát. Elképzelhető olyan feldolgozás is, amely nemcsak a keletkezés helyét és idejét, hanem a címzett lakhelyét és a megérkezés idejét is kutatja. Sőt elvileg olyan meghatározást sem zárhatunk ki, mely utal egy egész levelezés egyes darabjai közti összefüggésre is. Viszont lehet oly felfogás is, mely szerint a könyvtárosra pusztán a levél írójának, esetleg címzettjének meghatározása hárul, minden egyéb utánjárás a kutató dolga. Feltehetjük úgy is a kérdést, vajjon szabad-e a könyvtárosnak befolyásolni, esetleg tévútra vezetni a kutatót „meghatározásával“, amikor az adatokat neki kell kikutatni, megállapítani, azok nincsenek magán a levelen feltüntetve.

Mert hiszen éppen ezekről az esetekről van itt szó: hiányzó adatok megállapításáról. A mi gyűjteményünk gyakorlata szerint pedig a levél írójának, címzettjének kiléte és a kelt helye s ideje a feljegyzendő, megállapítandó adat. (Ha nem sikerül megállapítani az adatot, ezt a körülményt is feljegyezzük hiányként.)

Cs. GÁRDONYI KLÁRA „formai és tartalmi adottságokat“ említ. Helyesebb volna talán külső és belső forrásokról beszélni, mert egyrészt provenienciát, írást és stílust, másrészt a levél keltezését, papírját és szoros értelemben vett tartalmát vonni egy kalap alá, kissé önkényesnek látszik előttünk. A levél tartalma az, ami benne olvasható, formája pedig külalakja. E forma a külső ismérvek közé tartozik. De ide tartozik a papiros is, összehajtási módja, borítékja, bélyege, postai keletbélyegzője, pecsétje, maga a kézírás, továbbá az aláírás, a címzés és keltezés is. Belső ismérvek maga a tartalom s a rávonatkozó közlések, továbbá a stílus. Mindenesetre könnyebb eredményt elérni a külső jelekből — például dátumot a postai bélyegzőből, íróat a címerből állapítani meg —, de a vérbeli kézírattáros akkor buzdul fel, ha semmi másból nem indulhat ki vadászszenvedélyét követendő, mint abból, amit a rejtélyes levélben olvas. És sokszor maguk a külső jegyek még inkább félrevezethetnek, mint a logikus következtetés. Levelek borítékját összecserélhették, az író rossz dátumot jegyezhetett fel, van rá eset, hogy a címzett is rájegyzi az érkezés idejét, az adatok ellentmondhatnak, a levél lehet másolat, vagy már eleve idegen kéz írása, diktátum, szerepelhet aláírásként álnév s így tovább. Hamisítványokról, facsimilékről ne is beszéljünk. Kézírattárunkba majd minden évben behozzák legalább egyik aradi vértanú búcsúlevelének „egyetlen“ példányát.

Külön beszéljünk azonban a provenienciáról, azokról az adatokról, melyeket vagy a levél eladója, illetve ajándékozója közöl, vagy pedig az előkerülés körülményeiből állapíthatunk meg. A gyakorlat arra tanít bennünket, hogy ezeket kell a legszigorúbb ellenőrzés alá vetni. Egyik nagy orvosprofesszorunktól származik a tréfás mondás, hogy ha már beteg, az gazember, mert be akarja csapni az orvost. Ugyanígy mondhatjuk, hogy ha már kéziratot hoz, ne higgy neki. Ez persze túlzás. A tulajdonos által szolgáltatott adatok sokszor biztosak és kétségbevonhatatlanok, de ha másod-, harmadkézből kerül hozzánk az anyag, akkor legritkábban fogadhatjuk el a kapott közlést, — ha egyáltalában kapunk ilyet. Nemcsak az elérendő ár érdekében alkalmazott félrevezetés, nemcsak az ártatlan nagyzolás, fontoskodás, tudálékosság vagy szentimentalizmus, a regényköltés hajlama, hanem akaratlan motívumok, mint a rosszultudás, feledékenység, gondatlanság stb. mind szerepet játszik itt. Nem indulhatunk el ter-

mészetesen a könyvkereskedő, az antikvárius, az aukcionáló katalógusának a nyomán sem.

Akik résztvettünk az ERNST-gyűjteményből megszerzett anyag feldolgozásában, tanulságosan tapasztalhattuk ezt. Az Árverési Csarnok aukciós címjegyzéke erről a hatalmas és sajnos éppen eléggé hányatott sorsú anyagról — gondolom — sebtiben készült s így töméntelen tévedés volt benne. Rosszul járt a kéziratáros, ha készpénznek vette meghatározásait s rávezette céduláira: bizony ellökhette őket. Így például három nyilvánvalóan különböző kéztől származó és különböző korú másolat szerepelt SÁROSSY GYULA eredeti kéziratként. KAZINCZY-leveleket ajándékozott oda könnyedén ennek is, annak is, kideríthetetlen következtetésekre támaszkodva. Vagy ott volt a Lillák esete. Minden levél, melynek megszólításában vagy aláírásában a Lilla név olvasható, a hírneves színésznő, BULYOVSKY LILLA levelezéseként szerepelt a katalógusban, holott nem egy Lilla volt a világon, még a világot jelentő deszkákon sem. PRIELLE CORNELIÁNAK is volt egy LILLA nevű huga, ki hosszú ideig játszott a mult század derekán vidéki színpadokon; a német színpadok ünnepelt magyar művésznőjének tulajdonított levelek jórésze tőle származik. A Corneliák és Nellik családi neve sem mind PRIELLE, mint ahogy a katalógus vélte. A Gáborok sem mind EGRESSY GÁBORRAL azonosak.

A legfontosabb tanács a kezdő kéziratáros számára tehát az, hogy ne higgyen az úgynevezett provenienciának, helyesebben annak a legendának, amit a tulajdonos fűz árujához, hanem foyamodjon a saját tudományos képzeletéhez, — ma már tudjuk, hogy van ilyen — mely az anyag belső adataiból következtet. Persze azokból az adatokból is haszonnal lehet következtetni, amiket a tulajdonoshoz intézett kérdések során tudunk meg, miután legendáját alapos kritika alá vettük. Mindehhez azonban olyan tulajdonságok kellene, amelyek most már a jó kéziratáros „belső ismérvei“. S itt elsősorban a valódi tudományos analitikus és szintetikus képességet kell említeni. A kéziratárosnak „tudósnak“ kell lenni. Itt „könyvtári tisztviselő“, és semmi több, aligha boldogul. Feltéve, ha nem azt valljuk — márpedig mi azt valljuk —, hogy a valódi könyvtáros csakis úgynevezett „tudós“ lehet. De a tudományos képességek mellett igen széleskörű tudás is kívántatik az „irodalmi levelek“ feldolgozójától. S itt nem elég az irodalomtörténelmi adatok közönséges ismerete. A szó szoros értelmében otthon kell lennie a meghatározandó levelek korának szellemi életében. Ismernie kell a szereplőket, kapcsolataikat, viszonyaikat, vágyaikat, szándékaikat, érzéseiket, körülményeiket. Homályos célzásokból kell felismernie azt az adatot, melyet keres. Egyszóval tájékozott és tájékozódni tudó embernek kell lennie, mint

egy diplomatának, ki új állomáshelyre érkezik. Ez a tájékozottság természetesen egyre nő a gyakorlat közben s aki hosszabb ideig dolgozik irodalmi leveleink sok tízezerre menő tömegében, új meg új darabok beillesztésén fáradozva, olyan intimsa lesz a magyar irodalmi életnek, mint senki más s éppen olyan ismerője a levelek meghatározása fogásainak. Ehhez azonban idő kell. S az a valóságos vadászszenvedély, mely az igazi kutatót jellemzi, amely nem nyugszik bele a legközelebbi megoldásba, még kevésbbé mond le a nehezen mutakozó válaszról, hanem fáradhatatlanul hajszoja, akár napokon s lexikonok, forrásközlések, folyóiratok, könyvek s felállított, majd ledöntött következtetések, hipotézisek erdején keresztül. JOÓ TIBOR.

Mosonyi Mihály kéziratai. A Széchényi Könyvtár az elmúlt hónapban MOSONYI MIHÁLY (családi nevén BRAND) prózai kéziratainak birtokába jutott. Az iratok nyolcadrét alakú, 253 levélen német nyelven írt cikkeket tartalmaznak, melyek magyar vonatkozásokban azért oly érdekesek, mert MOSONYI-nak a magyar zenei stílus körüli kutatásait világítják meg.

Tudvalevőleg MOSONYI németes műveltsége ellenére is tehetségét a magyar műzene megteremtésére fordította. A hatvanas években ébredő magyar faji öntudat egészen rabjává tette MOSONYIT és úgy szerzeményeiben, mint írásaiban a magyaros művészek megteremtésén fáradozott.

MOSONYI főmunkatársa volt az 1860-ban megindult „*Zenészeti Lapok*”-nak, melyeket ÁBRÁNYI KORNÉL indított meg. Ezek a cikkek tehát ebben az időben láttak napvilágot, értékük azért becses, mert ha magyar fordításban is jelent meg közülük egyik-másik, az eredeti német szövegezésben oly kitételek vannak, melyek nem fedik teljesen a magyar szöveget.

Kétségtelen, hogy MOSONYI az akkori magyar zenei életnek tekintélyes úttörője volt. Nálánál nagyobb súlya csak LISZT FERENC-nek volt, aki az akkori lelkes társaságnak irányt mutatott és minden igyekezetüket nagy tekintélyével támogatta.

Megtartva a cikkek sorrendjét, az 1. levélen a „*Rákóczi-induló*”-ról ír cikket, azután „*Musik!*” címen a zene esztétikai hatásáról elmélkedik. Utána több fejezetet szentel „*Levelek Paulina kisasszonyhoz*” című cikksorozatnak. MOSONYI képzeletbeli személyekhez intézi leveleit, melyekben zenei hitvallását, elveit és főleg a magyar zene sajátosságairól szóló tanításait gyűjti egybe.

A következő lapokon ugyancsak „*Párbeszéd*” felirattal a zeneszerzés technikai kérdéseit fejtegeti, majd tovább rövid összhangzatant találunk. („*Harmonie- und Generalbasslehre zum Selbstunter-*